

ЛЮДСЬКА ГІДНІСТЬ: АКТУАЛЬНІ ДЕБАТИ В НІМЕЧЧИНІ

У дебатах щодо людської гідності в сучасній Німеччині беруть участь науковці, політики, журналісти, педагоги, медики, представники культури, різних церков та релігійних об'єднань, громадських й інших організацій. У рамках цих дебатів представлені різні точки зору, хоча їх учасники як вихідну позицію беруть до уваги першу статтю «Основного закону для Федеративної Республіки Німеччина» (далі – Основний закон ФРН), який було затверджено рішенням тогочасної Парламентської Ради (der Parlamentarische Rat) від 23 травня 1949 р.¹ Ця стаття, яка відкриває розділ «I. Основні права», звучить дослівно так: «Гідність людини є недоторканною. Поважати та захищати її є обов'язком всієї державної влади».²

В Основному законі ФРН термін «гідність людини» більше не вживається, але в статті 79 сказано, що неприпустимими є зміни Основного закону ФРН, котрі стосуються принципів, які вказані, зокрема, у його першій статті.³ Апелюючи до вказаної статті, учасники актуальних дебатів у Німеччині пропонують своє розуміння людської гідності. При цьому таке розуміння не є єдиним, оскільки науковці залежно від сфер науки та власних знань і переконань наводять свої аргументи щодо певного трактування людської гідності. Таким чином, людська гідність розуміється учасниками названих дискусій у досить широкому плані, зокрема, як: основне право людини або право людини, правовий принцип, правове поняття, правова ідея, моральний принцип, людська цінність, абсолютна ідея тощо.

У даній статті аналізуються актуальні дебати щодо людської гідності в Німеччині на початку ХХІ ст., тобто в хронологічному відношенні – за останні десять-п'ятнадцять років. Більшість німецьких авторів, праці яких розглянуто далі, перед змістовним викладенням своїх специфічних питань торкаються літератури на вказану тематику. Тому в сенсі провідних сучасних публікацій та ступеня розробленості теми даної статті посилаємося саме на цих авторів, позиції яких щодо людської гідності будуть тут проаналізовані. Серед них: Нільс Тайфке, Флоріан Кнауер, Пауль Тідеманн, Ральф Штйокер,

* Володимир Олексійович Абашнік, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри гуманітарних та фундаментальних юридичних дисциплін, Харківський університет.

Volodymyr O. Abashnik, Doctor of philosophical sciences, professor, Chair of Department of Humanities and fundamental juridical Sciences, University of Kharkiv.

e-mail: abaschnik@ukr.net

¹ *Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland*. Kleine Textausgabe mit Stichwortregister (Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 2013), 5.

² *Ibid*, 6.

³ *Ibid*, 54.

Христоф Бьор, Моніка Кірлоскар-Штайнбах, Сільвія Штауб-Бернасконі, Манфред Бальдус, Арнім Регенбоген, Райнгольд Мокрош, Ганс Форлендер, Дітмар фон дер Пфортен, Вінфрід Бруггер, Германн Дойзер, Ахім Ломар, Франц Йозеф Ветц. У юридичному контексті ця тематика була розглянута також у двох статтях Моріса Ленера (Мюнхен), які були оприлюднені у німецько-українській збірці матеріалів міжнародного науково-практичного семінару «Людська гідність у праві Німеччини, Польщі та України» (2016) під назвою «Людська гідність: що ми розуміємо під “гідністю”, “людиною” та “людською гідністю”?» (2017).⁴

Мета даної статті полягає у критичному викладенні та аналізі вибіркового робіт німецьких авторів щодо тематики людської гідності з акцентом на філософії права на початку ХХІ ст. У цьому сенсі основними завданнями даної статті буде критичний розгляд, по-перше, розуміння поняття людської гідності в сучасній німецькій філософії права та, по-друге, дебатів з точки зору юридичних, філософських, педагогічних, політичних, загальнокультурних, богословських і релігійних позицій німецьких фахівців, оскільки ці дебати також впливають на філософсько-правове розуміння людської гідності. Таким чином, наукова новизна даної статті буде полягати в першому аналітичному викладенні окремих позицій сучасних німецьких авторів щодо поняття людської гідності в названих тут аспектах, особливо в рамках філософії права.

Щодо вживання центрального терміна цієї статті слід наголосити, що в Основному законі ФРН він звучить як «гідність людини» (*die Würde des Menschen*). Тобто два іменники – «гідність» (*die Würde*) та «людина» (*der Mensch*) – поєднуються в одне словосполучення шляхом вживання другого іменника в родовому відмінку. За аналогічним правилом поєднання двох іменників через родовий відмінок це словосполучення утворюється також в українській мові – «гідність людини». Але граматику німецької мови дозволяє також поєднання двох іменників в одне слово. Тому автори німецьких робіт, на які буде вказано далі, використовують поряд зі словосполученням «гідність людини» також термін «людська гідність» (*die Menschenwürde*). Останній термін розуміється вказаними та іншими авторами як тотожний у своєму значенні першому терміну.

У **юридичному контексті** в сучасній Німеччині досить широко представлені точки зору на людську гідність у різних сферах чинного законодавства та правознавчих досліджень. Тут вкажемо спочатку на монографію «Принцип людської гідності. Щодо здібності зважування найвищого за рангом» (2011) доктора права Нільса Тайфке (нар. в 1978 р.).⁵ Він захистив указану працю у Кільському університеті імені Християна

⁴ *Die Würde des Menschen: Was verstehen wir unter „Würde“, „Mensch“ und „Menschenwürde“?* Sammelband der Beiträge des internationalen Seminars „Menschenwürde im deutschen, polnischen und ukrainischen Recht“ (Kiew, 10. und 11. Oktober 2016), gefördert vom Auswärtigen Amt der Bundesrepublik Deutschland; unter Mitwirkung vom Zentrum des Deutschen Rechts der Nationalen Taras-Schewtschenko-Universität Kiew und dem Deutsch-ukrainischen rechtswissenschaftlichen Dialog e.V. Hrsg. B. Schloer (Kharkiv: V Dele, 2017).

⁵ Nils Teifke, *Das Prinzip Menschenwürde. Zur Abwägungsfähigkeit des Höchstrangigen* (Tübingen: Mohr Siebeck, 2011).

Альбрехта під керівництвом відомого німецького юриста та філософа права, професора Роберта Алексі. У цьому сенсі у передмові до своєї праці Нільс Тайфке виказує шанобливу подяку своєму вчителю, «... завдяки люб'язній підтримці та супроводу якого я зміг оволодіти обраною докторською темою. Його аналітичний метод та понятійна ясність стали для мене зразком наукової роботи».⁶ Після захисту даної дисертації Нільс Тайфке працює співробітником у Федеральному міністерстві праці та соціальної сфери Німеччини.

Книга «Принцип людської гідності» (2011) Нільса Тайфке складається зі вступу, списку літератури та трьох наступних частин: «1. Спір про людську гідність», «2. Структурний аналіз», «3. Елементи теорії людської гідності». При цьому автор називає ці частини своєї роботи відповідно – емпірична, аналітична та нормативна частини.⁷ Апелюючи до першої статті Основного закону ФРН, Нільс Тайфке у вступі вказує на важливий момент у її розумінні й пише:

Стосовно питання, чи є абзац 1, стаття 1 Основного закону основним правом або лише принципом, – Федеральний конституційний суд не виказав своєї чіткої точки зору. Однак саме це питання є частиною спору щодо людської гідності у літературі. Незалежно від характеру людської гідності як основного права в літературі можна знайти різні позиції щодо питання абсолютної чинності людської гідності. Це і є центром спору.⁸

Тобто автор спочатку акцентує увагу на розумінні людської гідності як основного права та правового принципу.

У названому контексті Нільс Тайфке у першій частині своєї роботи розглядає емпіричну сторону спору про людську гідність у Німеччині. При цьому спочатку мова йде про конкретні факти із рішень Федерального конституційного суду (Bundesverfassungsgericht), стосовно яких автор аналізує так звану триступеневу модель і пише: «Очевидними є три ступені стосовно релятивації абсолютної конструкції людської гідності: (1.) рішення від випадку до випадку, (2.) прийняття до уваги всіх обставин та (3.) вага підстав».⁹ Далі у цій частині Нільс Тайфке переходить до теорії і зупиняється на комплексному питанні спору щодо людської гідності. При цьому він апелює до історії й слушно вказує: «Історія людської гідності як поняття права є відносно молодою. Однак, незалежно від конституційної історії, людська гідність – це поняття, над яким тяжіють дві з половиною тисячі років історії філософії».¹⁰ Далі автор коротко вказує на основні етапи еволюції цього поняття у філософії (Античність, Середньовіччя, Відродження) й детальніше зупиняється на «Кантовому понятті людської гідності», зокрема на його розумінні автономії людини.¹¹

⁶ Teifke, *Das Prinzip Menschenwürde*, V.

⁷ Ibid, 2.

⁸ Ibid, 3.

⁹ Ibid, 25.

¹⁰ Ibid, 34.

¹¹ Ibid, 41.

У параграфі «5. Людська гідність як правове поняття» першої частини своєї праці Нільс Тайфке звертає увагу на те, що правовим поняттям в Основному законі ФРН (1949) воно стало завдяки двом факторам: 1) у результаті розвитку «довгої складної історії»,¹² зокрема філософії й ліберальної думки, та 2) як наслідок політичних подій, що призвели до влади націонал-соціалістичний режим в 1933 р. У цьому сенсі автор далі згадує важливі праці німецьких юристів та філософів права повоєнного часу щодо людської гідності, зокрема Хорста Драйера, Роберта Алексі, Ернста-Вольфганга Бьокенфьорде, Петера Геберле, Рольфа Грьошнера, Штефана Кірсте та ін. При цьому Нільс Тайфке наголошує на позиції свого вчителя щодо взаємопов'язаності гідності та свободи, причому розрізняє внутрішню свободу, яка орієнтується на змістовні принципи, та зовнішню, або негативну, свободу. Далі він цитує третє видання праці «Теорія основних прав» (1996) свого вчителя: «Згідно з Алексі, тому можна сказати, “що без негативної правової свободи немає ніякої людської гідності у відповідному правовому сенсі”».¹³

У ході критичного аналізу різних випадків застосування Основного закону ФРН у контексті людської гідності Нільс Тайфке у другій частині своєї книги спочатку розглядає питання структурного аналізу. При цьому він пише: «Будь-яка абстрактна норма для застосування у праві потребує конкретизації. Отже, абстрактне правило людської гідності може застосовуватися лише тоді, коли воно конкретизовано за допомогою подальших констатувань».¹⁴ Далі автор вказує на певні труднощі щодо втілення першої статті Основного закону ФРН у судовій практиці. З одного боку, людська гідність має абсолютний характер та абсолютну чинність у всіх без винятку випадках. З іншого боку, конкретизація першої статті у вказаному сенсі може розглядатися як втручання в абсолютний характер людської гідності.

Це протиріччя Нільс Тайфке намагається вирішити завдяки своїй «тезі про подвійний характер людської гідності», яку він представляє наприкінці третьої частини праці. Тут він розрізняє: 1) релятивність, або відносність людської гідності як правового поняття, та 2) абсолютність людської гідності як правової ідеї. Посилаючись на позиції відомих юристів та філософів права, зокрема Густава Радбруха, він розрізняє реальний вимір та ідеальний вимір права. При цьому Нільс Тайфке пише:

У реальному вимірі людина як правова особа не є тотожною автономній істоті в ідеальному вимірі, так само як і поняття науки не є тотожним цінності істини, мистецтво не є тотожним цінності краси, мораль не є тотожною цінності добра, нарешті, право не є тотожним цінності справедливості. Але людина як правова особа намагається діяти автономно.¹⁵

¹² Teifke, *Das Prinzip Menschenwürde*, 55.

¹³ Ibid, 64.

¹⁴ Ibid, 120.

¹⁵ Ibid, 167.

Тут слід критично зауважити, що така позиція щодо розрізнення релятивності правового поняття та абсолютності ідеї людської гідності не дає остаточного вирішення вказаної трудности. Але ця позиція не є поодинокую в сучасному німецькому правознавстві та має різні варіанти, зокрема, в поглядах правознавців щодо ідеального та реального трактування людської гідності.

Проти ідеалізації та формального розуміння людської гідності у праві виступає професор Манфред Бальдус (нар. в 1963 р.), завідувач кафедри публічного права та історії новітнього права Ерфуртського університету. Спочатку він виказав таку позицію у своїй статті «Гарантія людської гідності та теза про абсолютність: проміжна доповідь щодо дебатів, які вказують на майбутнє» (2011),¹⁶ а пізніше поглибив її у монографії «Боротьба за людську гідність. Дебати з 1949 року» (2016).¹⁷ Головна теза цього автора полягає в тому, що німецьким юристам потрібно відмовитися від ідеалістичної недоторканності першої статті Основного закону ФРН і застосовувати принцип зважування у випадках її порушення: «Адже немає ніякої іншої альтернативи. Якщо необхідно прозоро та зрозуміло використовувати гарантію гідності під час процесу виконання та застосування правосуддя, то її зважування стосовно інших правових благ за конституційним рангом є неминучим».¹⁸ На нашу думку, альтернатива розумінню людської гідності як правового поняття все ж таки є. Її пропонують інші німецькі юристи та філософи права й наголошують на недоторканності положення про людську гідність та на неприпустимості її релятивізації, навіть у сенсі зважування і порівняння з іншими правовими благами.

Розуміння людської гідності у кримінальному праві представлено у статті «Захист людської гідності у кримінальному праві» (2014) Флоріана Кнауера (нар. в 1975 р.), професора Йенського університету імені Фрідріха Шиллера.¹⁹ На початку статті автор своєю метою називає «... догматичний аналіз чинного кримінального права».²⁰ При цьому Флоріан Кнауер уточнює, що мова йде про випадки, коли в Кримінальному законодавстві Німеччини (*Strafgesetzbuch, StGB*) вживаються терміни «людська гідність», «гідність людини», «гідність жертв», «позбавляти гідності», «гідність особи».²¹ Тут автор вказує на важливу особливість розгляду людської гідності та пов'язаних з нею термінів у сучасному кримінальному праві Німеччини. З одного боку, «... захист гідності саме у кримінальному праві сягає часів націонал-соціалізму».²² При цьому Флоріан Кнауер називає §122 Військового кримінального законодавства Німеччини 1940 р.

¹⁶ Manfred Baldus, "Menschenwürdegarantie und Absolutheitsthese: Zwischenbericht zu einer zukunftsweisenden Debatte," *Archiv des öffentlichen Rechts* 136, No. 4 (2011): 529–52.

¹⁷ Manfred Baldus, *Kämpfe um die Menschenwürde. Die Debatten seit 1949* (Berlin: Suhrkamp, 2016).

¹⁸ Baldus, "Menschenwürdegarantie und Absolutheitsthese," 548.

¹⁹ Florian Knauer, "Der Schutz der Menschenwürde im Strafrecht," *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft* 126 (2014): 305–36.

²⁰ *Ibid.*, 306.

²¹ *Ibid.*, 315–6.

²² *Ibid.*, 318.

(*Militärstaftgesetzbuch*, 1940), де мова йшла про порушення «солдатської гідності».²³ З іншого боку, кримінальне право Німеччини, як і інші галузі права, орієнтується на статтю першу Основного закону ФРН (1949), яка була реакцією на те «неправо» (*Unrecht*), котре панувало в часи нацистської Німеччини. Далі автор вибірково аналізує випадки застосування кримінального законодавства ФРН у контексті першої статті Основного закону ФРН. Цей аналіз концентрується на розумінні людської гідності як правового поняття, що є характерним для багатьох німецьких юристів. Однак, на нашу думку, це ще раз показує відсутність єдиного розуміння людської гідності серед німецьких юристів, оскільки вона то розглядається як повністю недоторканна (абсолютна), а то до неї застосовується принцип зважування та порівняння з іншими правами.

Людську гідність на межі **права та філософії** розглядає у своїй праці «Що таке людська гідність? Вступ» (2006) Пауль Тідеманн (нар. в 1950 р.), доктор юриспруденції та доктор філософії, професор Гіссенського університету імені Юстуса Лібіха.²⁴ Ця робота, яка вийшла вже другим виданням (2014), складається із десяти таких глав: «I. Як людська гідність потрапила до права», «II. Юридична рецепція людської гідності», «III. Філософська історія поняття», «IV. Аналіз слова людська гідність», «V. Абсолютний ціннісний масштаб: свобода волі», «VI. Закиди та їх спростування», «VII. Конкретизації», «VIII. Ціннісні конфлікти», «IX. Людські права як моральні права», «X. Правова теорія людської гідності». Як видно із цієї структури, автор подає досить широку картину розуміння людської гідності в різних аспектах, зокрема в лінгвістичному, історико-філософському, етичному і філософсько-правовому.

У першій главі, де Пауль Тідеманн на початку вказує на тотожне значення «людської гідності» та «гідності людини», він говорить, що цей термін до ХХ ст. не зустрічається у законодавстві жодної країни. Перші кроки щодо закріплення його у своїх конституціях після Першої світової війни зробили німці (стаття 151 Ваймарської конституції, 1919 р.), португальці (стаття 6, Конституція Португалії, 1933 р.) та ірландці (преамбула до Конституції Ірландії, 1937 р.).²⁵ Прорив на міжнародному рівні відбувся 26 червня 1945 р., коли в преамбулі до Статуту ООН було використане словосполучення «гідність та цінність людської особи».²⁶ Потім автор детальніше зупиняється на дебатах щодо використання людської гідності в преамбулі та першій статті Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 р. та інших міжнародних договорів.²⁷

Наприкінці першої глави монографії «Що таке людська гідність? Вступ» Пауль Тідеманн розглядає питання «5. Відведення/Відхилення концепції людської гідності». Тут він вказує на те, що юристи не всіх європейських держав безапеляційно підтриму-

²³ Florian Knauer, "Der Schutz der Menschenwürde im Strafrecht," *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft* 126 (2014): 317.

²⁴ Paul Tiedemann, *Was ist Menschenwürde? Eine Einführung* (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2006).

²⁵ Ibid, 13.

²⁶ Ibid.

²⁷ Ibid, 17–22.

ють застосування концепту людської гідності в рамках права, зокрема в ході судових процесів. Навіть юристи тих держав, де термін «людська гідність» є в конституції (Португалія, Іспанія, Італія), на думку німецького вченого, відкидають обов'язкове посилання на нього. Бо для цих юристів мова йде, так би мовити, «... про конституційну лірику, з якою буцімто юрист не знає що робити, а тому він повинен її ігнорувати».²⁸ Але найбільшу критику Пауль Тідеманн виказує стосовно іншої держави: «У Великій Британії клаузулу людської гідності не лише вважають несуттєвою, але, перш за все, – небезпечною».²⁹ При цьому автор посилається на позицію британця Давида Фельдмана (David Feldman) у праці «Людська гідність як правова цінність» (Human dignity as a legal value, 1999–2000), згідно з якою «... британській юриспруденції та судовій практиці слід краще відмовитися від рецепції концепту людської гідності».³⁰ Головна теза цього англійського автора полягає в тому, що апеляція до людської гідності в ході судових процесів може призвести до необ'єктивності юридичних рішень під впливом моральних переконань адвокатів, суддів тощо.³¹ Звичайно, тут слід критично зауважити, що в рамках англійської філософії права відбуваються складні дебати щодо людської гідності, які зовсім не зводяться до того, що їх учасники пропонують відмовитися від концепту людської гідності.

Отже, у центр дискусій щодо людської гідності стають відносини між правом та філософією, зокрема моральною філософією. Саме з'ясуванню цих відносин в історії та сучасності присвячені подальші роздуми Пауля Тідеманна у роботі «Що таке людська гідність? Вступ». Після короткого історичного огляду позицій відомих філософів-теоретиків щодо людської гідності (зокрема, Канта, який суттєво вплинув на подальше розуміння людської гідності) автор переходить до аналізу людської гідності в контексті цінностей, зокрема індивідуальних та колективних цінностей, конфліктів між цінностями. Також він зупиняється на конфлікті в рамках «гідність проти гідності», коли при вирішенні певної проблеми гідність однієї людини протиставляється гідності іншої людини. Мова йде про такі приклади, як «вбивство тирана» (гідність людей, яких тероризує тиран, та гідність людини-тирана, яку вбивають), «фінальний постріл-порятунк» (гідність терориста, який взяв заручників, та гідність людей-заручників, заради яких поліція чи військові вбивають терориста), «гуманітарна інтервенція» (гідність людей певної національної меншини, яку тероризують представники власної держави, та гідність людей-представників цієї влади, проти яких інша держава наважується на військову операцію заради гідності людей меншості) тощо.³²

Таким чином, на конкретних прикладах із сьогодення Пауль Тідеманн у своїй монографії «Що таке людська гідність? Вступ» (2006) підіймає дуже важливу проблемати-

²⁸ Paul Tiedemann, *Was ist Menschenwürde? Eine Einführung* (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2006), 31.

²⁹ Ibid.

³⁰ Ibid, 32.

³¹ Ibid.

³² Ibid, 145.

ку щодо розуміння людської гідності в контексті взаємовідносин права та філософії, з одного боку, та практичного втілення вимог національного та міжнародного права щодо забезпечення недоторканності людської гідності, з іншого боку. Саме ці аспекти перебувають на передньому плані філософсько-правових дебатів щодо людської гідності в сучасній Німеччині. Стосовно позиції Пауля Тідеманна слід наголосити, що він є одним із німецьких учасників дебатів щодо людської гідності, який звертає увагу також на праці англомовних авторів, хоча поза його увагою залишаються нюанси відповідних англомовних дискусій, а також дискусії іншими мовами.

У **філософсько-правовому** контексті важливою є брошура «Людська гідність» (2016) Дітмара фон дер Пфортена (нар. в 1964 р.), професора філософії права та соціальної філософії Гьоттінгенського університету імені Георга Августа. Вона вийшла в серії «Знання», яку випускає відоме мюнхенське видавництво «Бек». У невеликій передмові до своєї роботи автор наголошує:

Людську гідність можна порівняти з бігуном, котрий хоча й стартував останнім, але потім обігнав усіх інших бігунів. З'явившись у свідомості та будучи закріпленою у праві останньою, людська гідність між тим висунулась наперед серед усіх прав людини. Вона стала найвищою вимогою моралі та багатьох конституцій і міжнародних договорів. Порушення людської гідності, такі як катування, рабство, примусова праця та припинення, заборонені на глобальному рівні, хоча все ж таки й не зникли повністю.³³

Таким чином, автор розглядає тут людську гідність, з одного боку, як моральний принцип, але також, з іншого боку, як право людини.

У структурному відношенні робота «Людська гідність» (2016) Дітмара фон дер Пфортена складається з таких елементів: «I. Вступ», «II. Історія усвідомлення людської гідності», «III. Концепції людської гідності», «IV. Застосування людської гідності». На початку в історичному аспекті він згадує авторів, які торкалися або аналізували терміни гідності та людської гідності. Мова йде про античних (Цицерон), середньовічних (Хома Аквінський) мислителів та авторів епохи Відродження (Манетті, Мірандола) й Нового часу (Пуфендорф, Томазій, Кант) – аж до сьогодення. Зокрема, у невеликому параграфі «Позаєвропейські традиції?» німецький професор указує відповідно на китайську та ісламську традиції й наголошує: «Об'єктивно людська гідність є універсально чинною, оскільки всі люди домагаються самовизначення стосовно своїх власних інтересів та рівного соціального положення».³⁴ Таку думку про універсальний характер людської гідності поділяють не всі німецькі філософи права та богослови, як буде показано далі (Христоф Бьор та ін.).

Щодо концепцій людської гідності у своїй праці Дітмар фон дер Пфортен аналізує різні аспекти цього питання, зокрема такі: «Хто є носієм людської гідності чи захисту людської гідності?», «Чи є доторканною людська гідність?», «Чи можна відмовитися від людської гідності?», «Чи є людська гідність підґрунтям інших прав людини?», «Чи

³³ Dietmar von der Pfordten, *Menschenwürde* (München: C. H. Beck, 2016), 7.

³⁴ Ibid, 53.

є людська гідність правом людини?», «Чи зменшує свою власну гідність той, хто порушує людську гідність?». Після критичного огляду позицій різних авторів стосовно названих питань він переходить до проблематики застосування положень людської гідності, тобто до вирішення конкретних проблем. Серед них німецький науковець розглядає такі: «Чи можна примусово годувати людей, котрі голодують під час страйку?», «Чи має право держава застосовувати детектори брехні?», «Чи можна збивати літаки, які захоплені терористами?», «Чи можна змінювати людину в генетичному відношенні?», «Чи можна клонувати людей?».³⁵

Аналізуючи названі та інші питання практичного втілення людської гідності в життя, Дітмар фон дер Пфортген спочатку апелює до німецького законодавства в сенсі того, чи стосуються певні його положення даної проблематики. Далі він розглядає варіанти теоретичних підходів до вирішення конкретних питань. Наприкінці німецький філософ права пропонує можливий варіант чи варіанти реального втілення положення про людську гідність у даній ситуації. Наприклад, у випадку з питанням щодо застосування детектора брехні він указує на небезпеку для відповідних осіб, котра пов'язана із їх залякуванням, з можливими маніпуляціями та зловживаннями результатами такого застосування, й приходить до такого висновку: «На цих підставах під час своїх розслідувань держава зобов'язана в етичному сенсі відмовитися від застосування детектора брехні».³⁶ Але ця пропозиція автора є, звичайно, неоднозначною та має як прихильників, так і противників. До того ж слід наголосити, що Дітмар фон дер Пфортген здебільшого ставить питання щодо застосування людської гідності, аніж пропонує їх вирішення, як у вказаному випадку.

Людської гідності торкаються також відомі німецькі філософи права, юристи та філософи у збірці «Філософія права у ХХІ столітті» (2008). Серед статей цієї збірки можна назвати такі: «Природа філософії права» Роберта Алексі, «Право як трансформація» Штефана Кірсте, «Теорія юридичної аргументації» Ульфріда Нойманна, «Право та прагматизм» Лоренца Шульца, «Конституціоналізація міжнародного права та проблеми легітимації утвореного світового суспільства» Юргена Габермаса, «Повага як правовий обов'язок?» Курта Зеельмана та ін. Ці та інші всесвітньо відомі автори даної збірки у різних аспектах згадують також проблематику людської гідності. Але один із них ставить вказану тему в центр свого дослідження. Мова йде про статтю «Гідність, права та філософія права в антропологічному хресті прийняття рішення» Вінфріда Бруггера.³⁷

На початку цієї статті Вінфрід Бруггер (1950–2010), який був професором публічного права, загального вчення про державу та філософії права Гейдельберзького університету імені Рупрехта Карла, наголошує:

³⁵ von der Pfordten, *Menschenwürde*, 112–8.

³⁶ Ibid, 114.

³⁷ Winfried Brugger, “Würde, Rechte und Rechtsphilosophie im anthropologischen Kreuz der Entscheidung,” in *Rechtsphilosophie im 21. Jahrhundert*. Hg. von Winfried Brugger, Ulfried Neumann und Stephan Kirste (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2008), 50–71.

Право повинно відповідати людині! Воно повинно відповідати природі людей та опиратися на ті ознаки, котрі є загальними для всіх людей! Щодо цих постулатів багато шкіл філософії права повинні бути єдиними. Відмінність виникає тоді, коли пропонуються детальні «суттєві» критерії щодо «людського буття» та його природи.³⁸

Далі автор розглядає важливі елементи філософії права в контексті побудованого ним «антропологічного хреста прийняття рішень». Горизонтальну лінію цього хреста утворюють минуле (зліва), сьогодення (центр) та майбутнє (справа) дій людини. Вертикальну лінію утворює зверху – «ідеальне Я» (особисті ідеали, цінності), знизу – «емпіричне Я» (потреби, мотиви, імпульси окремої особи), по центру – «істинне Я» (прийняття рішень окремою особою зараз і тепер).³⁹

У своїх подальших роздумах Вінфрід Бруггер звертається до центру вказаного антропологічного хреста прийняття рішень. Саме тут, на його думку, перетинаються основні елементи людини – тіло, дух, душа, серце та розум. Саме це перехрестя є «... важливим підходом до поняття *людської гідності*...».⁴⁰ Далі німецький автор приходиться до такого висновку:

Якщо ми так розуміємо гідність людини на перехресті рішення, тоді розкривається взаємозв'язок гідності з визначальними правовими поняттями особи, особистості, відповідальності, осудності. Тоді стає зрозумілим те, чому конституції та договори щодо прав людини опираються на *свободу дій та розвиток особистості людей*.⁴¹

Таким чином, Вінфрід Бруггер пропонує тут своє розуміння людської гідності скоріше як морального принципу та абсолютної ідеї (з усіма її перевагами та недоліками) в контексті побудованого ним антропологічного хреста прийняття рішень.

У **філософському**, зокрема **морально-філософському**, контексті цікавою є збірка «Людська гідність. Філософські дебати щодо виміру її контингентності» (2017). Тут дванадцять німецьких філософів, які викладають переважно практичну філософію та етику, представили свої погляди на вказану проблематику. Зупинимось на статті «Старіти в гідності» Ральфа Штюкера (нар. в 1954 р.), професора практичної філософії університету Білефельд.⁴² Цей автор тематизує питання, яке є важливим для Німеччини та інших країн Західної Європи, де вік життя людини постійно збільшується. Разом із цим у західних суспільствах, зокрема у німецькому, зростають виклики щодо соціального положення людей у старшому віці. Тому Ральф Штюкер аналізує різні аспекти порушень гідності людей похилого віку – починаючи від зверхньо-зневажливого

³⁸ Brugger, "Würde, Rechte und Rechtsphilosophie im anthropologischen Kreuz der Entscheidung," 50.

³⁹ Ibid, 55.

⁴⁰ Ibid, 55.

⁴¹ Ibid, 56.

⁴² Ralf Stoecker, "In Würde altern," in *Menschenwürde. Eine philosophische Debatte über Dimensionen ihrer Kontingenz*. Hg. von Mario Brandhorst und Eva Weber-Guskar (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2017), 338–60.

звернення на вулиці («гей, дідусь», «агов, бабуся») до дискримінаційного повсякдення людей похилого віку в домах для пристарілих тощо. Головну причину цього він убачає в наступному: «Відсутня готовність серйозно сприймати вік як фазу розвитку. У найкращому випадку його розглядають як час спаду після злету в першій половині життя».⁴³ Отже, тут автор концентрується на розумінні людської гідності як морального принципу та людської цінності в соціальному контексті та її ролі у «старіючому суспільстві».

У **богословському** та **релігійному** контекстах цікавою є стаття «Цінність та гідність. Багатоманітність плюралізму та засвідчення Абсолюту: протиріччя?» (2008) доктора філософії Христофа Бюра (нар. в 1954 р.), яку він оприлюднив на основі доповіді в рамках серії дискусійних доповідей під назвою «Старі цінності – нові цінності», які проходили в 2006–2007 рр. у місті Майнц та в яких брали участь філософи, юристи, політики, богослови, медики.⁴⁴ Цей автор, який є регіональним політиком та членом земельного парламенту (ландтагу) федеральної землі Райнланд-Пфальц, розглядає поняття людської гідності в контексті «людської картини», або «картини людини» (das Menschenbild). Посилаючись на першу статтю Основного закону ФРН, він риторично наголошує: «Що ж це тепер за така картина людини, котра в понятті гідності знаходить свій центральний пункт та центр тяжіння? На це питання неможливо відповісти – й тут торкаємося нерву справи – без релігійної інспірації».⁴⁵

Таким чином, Христоф Бюр звертає увагу на християнську традицію, у рамках якої богослови та філософи розглядали людину в контексті її божественного сотворіння, як божий витвір, котрому притаманна також людська гідність. У цьому сенсі автор наголошує: «Поняття недоторканної гідності висуває претензію на абсолютну чинність. У ньому проявляється дещо таке, як віддзеркалення Абсолюту в нашому мисленні».⁴⁶ Далі він використовує термін Абсолюту також у застосуванні до гідності й говорить про «... картину людини, котра визнає за кожною окремою [людиною], котру ми називаємо індивідуум, невідчужувану гідність – гідність, котру неможливо розрушити, або іншими словами: абсолютну гідність».⁴⁷ Потім німецький автор уточнює, що під Абсолютом він розуміє Бога в традиції філософів Середньовіччя та Нового часу й підводить свої роздуми до висновку, що «людська картина» тісно пов'язана з «картиною Бога» (das Gottesbild).

Отже, Христоф Бюр розуміє людську гідність як абсолютну ідею. При цьому він наголошує у своїй статті на тому, що людська гідність не обумовлена політичними, соціальними або іншими умовами й пише: «Саме це є ядром людської картини, яку ми

⁴³ Stoecker, "In Würde altern," 352.

⁴⁴ Christoph Böhr, "Wert und Würde. Vielfalt des Pluralismus und Beglaubigung des Absoluten: ein Widerspruch?" in *Alte Werte – Neue Werte. Schlaglichter des Wertewandels*. Hg. von Andreas Rödder und Wolfgang Elz (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2008), 181–7.

⁴⁵ Ibid, 184.

⁴⁶ Ibid, 185.

⁴⁷ Ibid, 181.

називаємо європейська людська картина: картина людини, котра визнає за кожною окремою [людиною] співучасть у Абсолюті, тобто в тому, що не можна зробити відносним». ⁴⁸ Таким чином, у німецького автора мова йде вже не просто про картину людини, а про «європейську картину людини», тобто про розуміння людини у європейській традиції. Це словосполучення Христоф Бьор використовує також в інших місцях своєї праці й говорить про «нашу картину людини» і «загальну європейську картину людини». ⁴⁹

Очевидно, ця європейська «картина людини» відрізняється від інших розумінь людини, тобто можливо африканської, азійської та інших «картин людини». У даному контексті Христоф Бьор критикує події у сьогоденній Німеччині, зокрема «... скандал примусового одруження молодих дівчат із ісламського культурного кола». ⁵⁰ Також автор далі вказує: «Жодна інша картина людини будь-якої іншої відомої нам культури не гарантує такого всеохоплюючого захисту кожної окремої [людини], повністю незалежно від того, які саме якості, здібності та ціннісні дії вирізняють певну людину». ⁵¹ Таким чином, Христоф Бьор підкреслює тісний зв'язок розуміння людської гідності з «європейською картиною людини». Цю картину людини характеризує взаємопов'язаність із релігією, й хоча автор її не називає конкретно, але із його виказувань очевидно слідує, що мова йде про християнську релігію, яка є основою «європейської картини людини», а отже, й людської гідності взагалі. Стосовно такої позиції слід критично зауважити, що вона є досить однобокою. Звичайно, християнство відіграло важливу роль у становленні людської гідності, але на початку ХХІ ст. важко ототожнювати «європейську картину людини» лише з християнством та його цінностями.

У релігійно-філософському та теологічному контексті питання людської гідності торкається у своїй брошурі «Десять заповідей. Невеликий вступ до теологічної етики» (2005) Германн Дойзер (нар. в 1946 р.), професор систематичної теології та релігійної філософії Франкфуртського університету імені Й. В. Гьоте. ⁵² Так, розглядаючи п'яту заповідь «Не убий!» у західній християнській традиції (за православною традицією – це шоста заповідь), автор звертається до актуальних питань переривання вагітності, генної терапії, дослідження ембріонів й у даному сенсі також згадує людську гідність. При цьому Германн Дойзер закликає до виваженої позиції у питаннях біологічних та медичних досліджень й пише: «Не тому, що наука та дослідження мають більшу цінність, аніж людська гідність, а тому, що науковий прогрес належить до людської гідності – що одночасно виключає інструменталізовану експлуатацію людського життя». ⁵³ Тут можна

⁴⁸ Böhr, "Wert und Würde," 182.

⁴⁹ Ibid, 186.

⁵⁰ Ibid, 183.

⁵¹ Ibid, 186.

⁵² Hermann Deuser, *Die Zehn Gebote. Kleine Einführung in die theologische Ethik* (Stuttgart: Reclam, 2005).

⁵³ Deuser, *Die Zehn Gebote*, 93.

критично зауважити, що навіть серед німецьких богословів та філософів права немає єдності щодо таких питань, наприклад, чи є генна терапія «інструменталізованою експлуатацією життя» або ж, навпаки, – панацеєю від невиліковних хвороб тощо.

Далі коротко зупинимося на розумінні людської гідності в **політичних та загальнокультурних дебатах** у сучасній Німеччині. Зокрема, у статті «Демократія в Німеччині» (2019) Ганс Форлендер (нар. в 1954 р.), професор політичної теорії та історії ідей Дрезденського технічного університету, апелює до історичних аспектів виникнення Основного закону ФРН.⁵⁴ При цьому він протиставляє демократичні тенденції у Західній Німеччині після Другої світової війни авторитарним діям політичних керівників у Східній Німеччині, яка була повністю «... залежною від зовнішньополітичної режисури Радянського Союзу».⁵⁵ Далі Ганс Форлендер указує на унікальну роль першої статті Основного закону ФРН (1949) для подальшого успішного розвитку країни й пише: «Але, перш за все, до цієї статті додалося визначення, згідно з яким основні права є чинними безпосередньо та за своїм суттєвим змістом не можуть бути доторканими з боку гілок державної влади».⁵⁶ Тут слід критично вказати на позиції окремих німецьких юристів та філософів права (Манфред Бальдус, Флоріан Кнауер), які хоча і розглядають людську гідність як (основне) право людини, але в рамках судочинства пропонують застосовувати до неї принцип зважування, а отже, зробити її «доторканою» з боку судової гілки влади.

У докторській дисертації «Чи є право людини на імміграцію? Політичні та філософські позиції щодо імміграційної проблематики» (2007) Моніки Кірлоскар-Штайнбах (нар. в 1968 р.), професорки міжкультурної філософії університету Констанц, мова йде про людську гідність у вказаному контексті. Зокрема, авторка аналізує дане питання в таких розділах: «Традиціоналістські аргументи щодо імміграції», «Універсалистські аргументи щодо імміграції», «Реконструкція лібералізму», «Ліберальний культуралізм», «Імміграційна концепція Кімліки», «Реконструкція ліберальної національної ідентичності», «Реконструкція комунітаризму», «Реконструкція комунітаристської національної ідентичності». Так, у параграфі щодо універсалистських аргументів авторка пише: «Оскільки Основний закон чітко виступає за людську гідність, то крім цього для повоєнної німецької демократії ще в більшій мірі чинним є поєднання людської гідності та демократії».⁵⁷ У даному сенсі слід підкреслити, що роздуми цієї авторки щодо людської гідності як основного права людини та морального принципу останніми роками отримали ще більшу актуальність у ракурсі великих імміграційних хвиль до Західної Європи та Німеччини з африканського та азійського континентів.

⁵⁴ Hans Vorländer, "Demokratie in Deutschland," *Deutschland Edition* (2019/2020): 14–25.

⁵⁵ *Ibid*, 20.

⁵⁶ *Ibid*, 20–2.

⁵⁷ Monika Kirloskar-Steinbach, *Gibt es ein Menschenrecht auf Immigration? Politische und philosophische Positionen zur Einwanderungsproblematik* (Paderborn, München: Fink, 2007), 52.

Людська гідність є важливою **педагогічною темою** в сенсі виховання та освіти дітей в сучасній Німеччині. Прикладом може слугувати одне із навчальних видань під назвою «Виховання цінностей та школа. Підручник для викладачів» (2011), редакторами якого виступили професор філософії Арнім Регенбоген (нар. в 1939 р.) та професор теології Райнгольд Мокрош (нар. в 1940 р.) із університету Оснабрюк.⁵⁸ Ця праця складається із п'яти таких розділів: «I. Для орієнтації», «II. Основні цінності та їх грані: базис для ціннісної освіти шляхом виховання», «III. Загальні основи ціннісного виховання у школі», «IV. Ціннісне виховання як принцип викладання, котрий виходить за межі предметів», «V. Ціннісне виховання в рамках специфічних предметів та груп предметів». Наприкінці цього підручника автори навели також «Лексикон цінностей».⁵⁹ У рамках другого розділу даної книги є окремий параграф під назвою «6. Людська гідність: людяність та повага».⁶⁰ Таким чином, ці німецькі вчені розглядають людську гідність як моральний принцип та цінність і пов'язують її з людяністю і повагою.

У новітній праці «Людська гідність – людські права – соціальна робота: переставити людські права з голови на ноги» (2019) емеритована професорка Сільвія Штауб-Бернасконі (нар. в 1936 р.) презентує вказану тему на основі свого багаторічного досвіду практичної роботи в різних соціальних проектах та під час викладання в Технічному університеті Берліна, а також в університетах міст Трір (ФРН), Відень (Австрія), Цюрих (Швейцарія). Ця авторка аналізує дану тематику в десяти главах своєї праці, серед яких людській гідності присвячені дві наступні: «4. Людська гідність та її обґрунтування» і «5. Людська гідність необхідна бути пізнаваною!».⁶¹

Четверта глава даної роботи Сільвії Штауб-Бернасконі присвячена комплексній тематиці людської гідності в сенсі «міжкультурної та транскультурної подорожі символічних ландшафтів». При цьому авторка тут пропонує три критерії щодо визначення людської гідності, які аналізуються відповідно в трьох наступних параграфах: 1) «Людська гідність як ідея, котра розповсюджена у світі та охоплює людство – як в певному контексті, так і як така, яка виходить за межі певного контексту», 2) «Людська гідність у західноєвропейському контексті», 3) «Огляд трьох критеріїв щодо судження стосовно визначень людської гідності». Тобто німецька професорка розглядає людську гідність як загальнолюдську ідею, котра притаманна всьому людству та котра має також певні регіональні та національні контексти.

У п'ятій главі своєї роботи Сільвія Штауб-Бернасконі на конкретних прикладах розкриває тематику людської гідності на початку ХХІ ст. Зокрема, тут мова йде про

⁵⁸ Arnim Regenbogen & Reinhold Mokrosch, *Werte-Erziehung und Schule. Ein Handbuch für Unterrichtende* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2011).

⁵⁹ Ibid, 337–62.

⁶⁰ Ibid, 86–94.

⁶¹ Silvia Staub-Bernasconi, *Menschenwürde – Menschenrechte – Soziale Arbeit: die Menschenrechte vom Kopf auf die Füße stellen* (Opladen; Berlin; Toronto: Verlag Barbara Budrich, 2019).

такі питання, як досвід з історії забезпечення матеріально бідних у контексті людської гідності, «відновлення втраченої гідності», людська гідність у рамках професійних інтерактивних відносин, а також презентація дослідницького та освітнього проекту «Одинокі матері» (Lone Mothers) у Коста-Риці. Слід окремо вказати на останній параграф даної глави, де авторка робить акцент на гендерному аспекті людської гідності. Таким чином, можна констатувати, що ця праця презентує людську гідність як людську цінність, причому як у західноєвропейському, так і в загальнолюдському контексті.

Наприкінці вкажемо, що в сучасній німецькій науковій спільноті існують також критичні позиції щодо розуміння людської гідності. У філософсько-правовому контексті спочатку назвемо монографію «Ілюзія людської гідності. Злет та падіння однієї ґрунтовної цінності» (2005) Франца Йозефа Ветца (нар. в 1958 р.), який є професором філософії Вищої педагогічної школи у м. Швєбіш Гмюнд. У цій праці автор спочатку скептично вказує на те, що людська гідність у різні часи та у різних народів означала не завжди одне й те саме.⁶² Далі він аналізує практичне застосування принципу людської гідності в Німеччині та світі й приходять до висновку про його ілюзорність, тобто неможливість його практичного втілення в життя. Зокрема, німецький автор пише:

Неможливо говорити про людську гідність та права людини й при цьому не направляти свого погляду на більше ніж один мільярд людей, котрі страждають від гіркої бідності, голоду та хвороб, від недостатнього медичного забезпечення, від нестачі житла, безграмотності, коротше – від гноблячої безнадійності.⁶³

Таким чином, автор критикує розуміння людської гідності як абсолютної ідеї та вимагає її змістовного наповнення й обов'язковості її виконання у сенсі права людини. Однак таке розуміння людської гідності призводить до питання щодо реалістичності його втілення в життя, особливо якщо взяти до уваги кількість згаданих безграмотних, не говорячи вже про кількість людей, котрі голодують у країнах Африки та Азії.

Критичний погляд на розуміння людської гідності виказує також Ахім Ломар (нар. в 1965 р.), професор філософії університету Дуйсбург-Ессен, у своїй книзі «Помилкова моральна свідомість. Критика ідеї людської гідності» (2017).⁶⁴ Автор аналізує вказану тематику в таких частинах роботи: «I. Скептицизм щодо людської гідності», «II. Просвітництво та помилкова моральна свідомість», «III. Презумпція для Просвітництва», «IV. Критика консерватизму». Ахім Ломар займає скептичну позицію щодо людської гідності в загальноприйнятному розумінні, оскільки це поняття є беззмістовним, тобто «пустим» (leer), що призводить до того, що різні автори трактують

⁶² Franz Josef Wetz, *Illusion Menschenwürde. Aufstieg und Fall eines Grundwerts* (Stuttgart: Klett-Cotta, 2005), 15.

⁶³ Ibid, 367.

⁶⁴ Achim Lohmar, *Falsches moralisches Bewusstsein. Eine Kritik der Idee der Menschenwürde* (Hamburg: Meiner, 2017).

його по-своєму й висувають «...чудернацькі та примхливі тези».⁶⁵ Звідси випливає головна теза німецького професора про те, що «...поняття людської гідності є джерелом помилкової моральної свідомості»,⁶⁶ та про необхідність подолання цього недоліку. Тобто автор відкидає розуміння людської гідності як абсолютної ідеї чи людської цінності, оскільки вони не наповнені змістом, тобто «пусті», або «порожні». Однак наповнення змістом призводить до інших труднощів, які чекають у цьому разі на людську гідність, зокрема, як право людини, оскільки тоді вона повинна порівнюватися із іншими правами людини або принципами права, що, у свою чергу, призводить до названих вище дискусій щодо першої статті Основного закону ФРН та «недоторканності» людської гідності.

Висновки. Стосовно розглянутих тут вибіркових позицій німецьких науковців щодо питання людської гідності можна зробити такі висновки. По-перше, у сучасному німецькому науковому середовищі (правознавці, педагоги, богослови, політологи, філософи, філософи права) існує розмаїття позицій стосовно ідеї, поняття, статусу людської гідності. Головними із цих позицій є розуміння людської гідності як: основного права людини, правового принципу, правового поняття, морального принципу, людської цінності, абсолютної ідеї. По-друге, поряд із домінуючою позицією багатьох німецьких юристів щодо недоторканності першої статті Основного закону ФРН, тобто в якості недоторканного правового принципу окремі юристи виказують також думки про застосування зважування щодо людської гідності в судочинстві (Манфред Бальдус), розглядають його як правове поняття поряд із іншими правовими поняттями. По-третє, також у філософсько-правовому контексті поряд із розумінням людської гідності як абсолютної ідеї, морального принципу та людської цінності існує тенденція до критичного розгляду людської гідності у змістовному сенсі, коли окремі автори (Ахім Ломар, Франц Йозеф Ветц) указують на необхідність абстрагування від її ідеалістичного розуміння й закликають до використання скептичних методів та змістовного наповнення поняття людської гідності. Значущість указаних дебатів у сучасній Німеччині полягає в тому, що в їх рамках не лише аргументовано обговорюють широкі коло питань, пов'язаних із людською гідністю, а й пропонують конкретні шляхи вирішення цих питань на практиці (на прикладі положення «гідність проти гідності» тощо).

© В. Абашнік, 2019

Bibliography

Baldus, Manfred. *Kämpfe um die Menschenwürde. Die Debatten seit 1949*. Berlin: Suhrkamp, 2016.
Baldus, Manfred. "Menschenwürdegarantie und Absolutheitsthese: Zwischenbericht zu einer zukunftsweisenden Debatte." *Archiv des öffentlichen Rechts* 136, No. 4 (2011): 529–52.

⁶⁵ Lohmar, *Falsches moralisches Bewusstsein*, 35.

⁶⁶ *Ibid*, 9.

- Böhr, Christoph. "Wert und Würde. Vielfalt des Pluralismus und Beglaubigung des Absoluten: ein Widerspruch?" In *Alte Werte – Neue Werte. Schlaglichter des Wertewandels*. Hg. von Andreas Rödder und Wolfgang Elz, 181–7. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2008.
- Brugger, Winfried. "Würde, Rechte und Rechtsphilosophie im anthropologischen Kreuz der Entscheidung." In *Rechtsphilosophie im 21. Jahrhundert*. Hg. von Winfried Brugger, Ulfried Neumann und Stephan Kirste, 50–71. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2008.
- Deuser, Hermann. *Die Zehn Gebote. Kleine Einführung in die theologische Ethik*. Stuttgart: Reclam, 2005.
- Die Würde des Menschen: Was verstehen wir unter "Würde", "Mensch" und "Menschenwürde"?* Sammelband der Beiträge des internationalen Seminars "Menschenwürde im deutschen, polnischen und ukrainischen Recht" (Kiew, 10. und 11. Oktober 2016), gefördert vom Auswärtigen Amt der Bundesrepublik Deutschland; unter Mitwirkung vom Zentrum des Deutschen Rechts der Nationalen Taras-Schewtschenko-Universität Kiew und dem Deutsch-ukrainischen rechtswissenschaftlichen Dialog e.V. Hrsg. B. Schloer. Kharkiv: V Dele, 2017.
- Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland*. Kleine Textausgabe mit Stichwortregister. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 2013.
- Kirloskar-Steinbach, Monika. *Gibt es ein Menschenrecht auf Immigration? Politische und philosophische Positionen zur Einwanderungsproblematik*. Paderborn; München; Fink; 2007.
- Knauer, Florian. "Der Schutz der Menschenwürde im Strafrecht." *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft* 126 (2014): 305–36.
- Lohmar, Achim. *Falsches moralisches Bewusstsein. Eine Kritik der Idee der Menschenwürde*. Hamburg: Meiner, 2017.
- Regenbogen, Arnim, & Reinhold Mokrosch. *Werte-Erziehung und Schule*. Ein Handbuch für Unterrichtende. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2011.
- Staub-Bernasconi, Silvia. *Menschenwürde – Menschenrechte – Soziale Arbeit: die Menschenrechte vom Kopf auf die Füße stellen*. Opladen; Berlin; Toronto: Verlag Barbara Budrich, 2019.
- Stoecker, Ralf. "In Würde altern." In *Menschenwürde. Eine philosophische Debatte über Dimensionen ihrer Kontingenz*. Hg. von Mario Brandhorst und Eva Weber-Guskar, 338–60. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2017.
- Teifke, Nils. *Das Prinzip Menschenwürde. Zur Abwägungsfähigkeit des Höchststrangigen*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2011.
- Tiedemann, Paul. *Was ist Menschenwürde? Eine Einführung*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2006.
- Von der Pfordten, Dietmar. *Menschenwürde*. München: C. H. Beck, 2016.
- Vorländer, Hans. "Demokratie in Deutschland." *Deutschland Edition* (2019/2020): 14–25.
- Wetz, Franz Josef. *Illusion Menschenwürde. Aufstieg und Fall eines Grundwerts*. Stuttgart: Klett-Cotta, 2005.

Володимир Абашнік. Людська гідність: актуальні дебати в Німеччині

Анотація. Стаття присвячена актуальним дебатам щодо розуміння людської гідності в сучасній Німеччині. Тут уперше вибірково проаналізовані дискусії останніх п'ятнадцяти років, у яких беруть участь німецькі юристи, богослови, філософи, педагоги, політологи та філософи права (Нільс Тайфке, Пауль Тідеманн, Манфред Бальдус, Германн Дойзер, Вінфрід Бруггер, Дітмар фон дер Пфортен та ін.). Вихідним пунктом цих дискусій є перша стаття

Основного закону Федеративної Республіки Німеччина (1949), яка констатує, що людська гідність є недоторканною. У цьому сенсі учасники дискусій обговорюють питання щодо того, чи є людська гідність абсолютною ідеєю, правовим принципом чи поняттям, основним правом людини, моральним принципом, людською цінністю тощо. Деякі представники філософії права розглядають людську гідність у контексті «європейської картини людини» (Христоф Бьор). Інші автори акцентують увагу на гендерному аспекті (Сільвія Штауб-Бернасконі) та віковому аспекті (Ральф Штєкер) людської гідності. Також окремі представники філософії права (Франц Йозеф Ветц, Ахім Ломар) виказують скептичні позиції щодо самого поняття людської гідності та його втілення в реальне життя.

Ключові слова: філософія права; людська гідність; права людини; початок ХХІ ст.; Німеччина.

Владимир Абашник. Человеческое достоинство: актуальные дебаты в Германии

Аннотация. Статья посвящена актуальным дебатам относительно понимания человеческого достоинства в современной Германии. Здесь впервые избирательно проанализированы дискуссии последних пятнадцати лет, в которых принимают участие немецкие юристы, богословы, философы, педагоги, политологи и философы права (Нильс Тайфке, Пауль Тидеманн, Манфред Бальдус, Герман Дойзер, Винфрид Бруггер, Дитмар фон дер Пфордтен и др.). Исходным пунктом этих дискуссий является первая статья Основного закона Федеративной Республики Германия (1949), которая констатирует, что человеческое достоинство является неприкасаемым. В этом смысле участники дискуссий обсуждают вопрос относительно того, является ли человеческое достоинство абсолютной идеей, правовым принципом или понятием, основным правом человека, моральным принципом, человеческой ценностью и т. п. Некоторые представители философии права рассматривают человеческое достоинство в контексте «европейской картины человека» (Христоф Бёр). Другие авторы акцентируют внимание на гендерном аспекте (Сильвия Штауб-Бернаскони) и возрастном аспекте (Ральф Штёкер) человеческого достоинства. Также отдельные представители философии права (Франц Йозеф Ветц, Ахим Ломар) выражают скептические позиции относительно самого понятия человеческого достоинства и его воплощения в реальную жизнь.

Ключевые слова: философия права; человеческое достоинство; права человека; начало ХХІ в.; Германия.

Volodymyr Abashnik. Human Dignity: Actual Debates in Germany

Abstract. The article covers the actual debates on the understanding of the human dignity in Germany at the beginning of the 21st century. The discussions of the German lawyers, jurists, theologians, philosophers, pedagogues, political scientist and legal philosophers (Nils Teifke, Paul Tiedemann, Manfred Baldus, Hermann Deuser, Winfried Brugger, Hans Vorländer, Dietmar von der Pfordten, Robert Alexy and others) in the last fifteen years were analysed. The basic position of these discussions is the 1st article of the Constitution of the German Federal Republic (Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, 1949). This first article declares that the human dignity is untouchable. In this context German scientists discuss the status of the human dignity (die Menschenwürde, die Würde des Menschen) as the absolutely idea, the law principle, the moral principle, the law concept, the human right, the human value etc.

Quite a few jurists (Nils Teifke, Manfred Baldus) accentuate difficulties with the absolutely status of the human dignity. Some philosophers of religion and theologians (Christoph Böhr

and other) consider the human dignity in connection with the “conception of God” (das Gottesbild) and the “conception of European human being” (das europäische Menschenbild). The other scientists place the emphasis on the gender aspects (Silvia Staub-Bernasconi), the age aspects (Ralf Stoecker) and the immigrant aspects (Monika Kirloskar-Steinbach) of the human dignity. Some philosophers, pedagogues and legal philosophers (Arnim Regenbogen, Reinhold Mokrosch) view the human dignity as a human value and write in this context about the “value education” (die Werte-Erziehung). But the other philosophers and legal philosophers (Franz Josef Wetz, Achim Lohmar) have a skeptical opinion of the concept of human dignity (“as illusion”) and its realizing. Therefore, in this article these and other human dignity conceptions of the German legal philosophers and other scientists at the beginning of the 21st century are presented and critical analyzed.

Keywords: philosophy of law; human dignity; human rights; the beginning of the 21st century; Germany.

Одержано / Received 15.11.2019